ОЛДОС ГАКСЛІ

БРАМА СПРИЙНЯТТЯ

Присвячується М.

Якби очистити браму сприйняття

людині відкрилося б усе до кінця

Вільям Блейк

Брама сприйняття

У 1886 році німецький фармаколог Людвіг Левін опублікував перше систематичне дослідження кактуса, що згодом був названий його ім'ям. Anhalonium Levinii виявився відкриттям для науки. А для первісної релігії та індіанців Мексики й Південно-Західної Америки він був супутником з давніх-давен. За словами одного з перших іспанських прибульців до Нового Світу, "індіанці жували корінь, який називали пейотлем і якому поклонялися як божеству".

Чому вони вбачали в цьому корені божество, стало зрозуміло, коли такі відомі психологи, як Йєнш, Елліс і Вейр Мітчел почали експеримен-тувати з мескаліном, активним елементом пейотля. Ні, вчені не скотилися до ідолопоклонства, але одностайно визнали мескалін унікальним з-поміж наркотичних засобів. Уживаний у відповідних дозах, мескалін глибше впливає на свідомість, залишаючись при цьому менш токсичним за будь-який інший препарат такого типу.

З часів Левіна і Хейвлока Елліса дослідження мескаліну проводилися спорадично. Хіміки так і не виділили чистий алкалоїд, одначе навчилися

синтезувати його, щоб не залежати від рідких і нерегулярних урожаїв пустельного кактуса. Психіатри випробовували на собі дію мескаліну, плекаючи надію краще й безпосередніше розібратися в процесах, що відбуваються в мозку пацієнта. На жаль, розглядаючи обмежені проблеми в занадто звужених умовах, психологи зуміли встановити й каталогізувати лише деякі дивовижні якості наркотичної речовини. Невропатологи й фізіологи з'ясували трохи про механізм впливу мескаліну на центральну нервову систему. Зрештою, один професійний філософ вжив мескалін, щоб з його допомогою пролити світло на такі стародавні й нерозв'язні питання, як місце розуму в природі й зв'язок між розумом і свідомістю.

Так ішлося, доки два-три роки тому не був відкритий новий і, мабуть, дуже важливий феномен[1]. Насправді з ним стикалися протягом кількох десятиліть, одначе, як це трапляється, не помічали, доки молодого англійського психіатра, що тепер працює в Канаді, вразила схожість хімічного складу мескаліну та адреналіну. Наступні дослідження показали, що структурний біохімічний зв'язок з обома речовинами має лісергічна кислота, якнайдужчий галюциноген, що його видобувають з ріжків. Після цього було зроблено відкриття, що адренохром, продукт розпаду адреналіну, може викликати багато симптомів мескалінової інтоксикації. Але адренохром, швидше за все, утворюється довільно в людському тілі. Іншими словами, кожен із нас здатний виробити хімічну речовину, найдрібніші дози якої, як відомо, спричиняють глибокі зміни в свідомості. Деякі з цих змін нагадують ті, що відбуваються при найтиповішій хворобі XX століття — шизофренії. Чи не пояснюється розумовий розлад хімічними порушеннями? А хімічні порушення, в свою чергу, чи не пояснюються психологічним дискомфортом, що впливає на надниркові залози? Стверджувати так було б завчасно і нерозважливо. Можна лише казати про відкриття однієї з першопричин. Разом із тим тривають систематичні пошуки "ключа" до розгадки, "детективи" — біохіміки, психіатри, психологи — провадять розслідування.

Завдяки низці щасливих, як для мене особисто, обставин навесні 1953 року я виявився причетним до цього розслідування. Один із "детективів" приїхав у справах до Каліфорнії. Психологічного матеріалу в розпорядженні вченого, незважаючи на триваюче протягом семи-десяти років дослідження мескаліну, виявилося до кумедного обмаль, і він прагнув його розширити. Я саме опинився в скрутному фінансовому становищі і, зрозуміло, жадав виступити в ролі "піддослідного кролика". Ось так сталося, що ясним травневим ранком я прийняв чотири десятих грама мескаліну, розчиненого в півсклянці води, й сів, чекаючи наслідків.

Ми проводимо життя разом, діємо спільно і взаємопов'язані одне з одним; але завжди і за всіх обставин залишаємося наодинці із собою. Мученики входять на арену, тримаючись за руки, але тортури зазнають кожен наодинці. Коханці несамовито прагнуть злити в обіймах свої відокремлені поривання почуттів в єдине самопіднесення — марно. За самою своєю природою кожен утілений дух приречений страждати й радіти на самоті. Відчуття, почуття, передчуття, фантазії — все це особисте й непередаване — хіба лише за допомогою символів чи якогось посередника. Ми можемо зібрати інформацію про пережиті враження, але ніколи не зможемо зафіксувати самого враження. Від родини до нації кожна людська група — це суспільство острівних світів.

Більшість острівних світів досить подібні, що сприяє їхньому внутрішньому взаєморозумінню і навіть співпереживанню — "співчуттю". А отже, пам'ятаючи про власні нестатки й приниження, ми можемо поспівчувати іншим, що опинилися в такому самому становищі, можемо поставити себе на їхнє місце (зрозуміло, завжди в певному Піквікському смислі). Проте в окремих випадках зв'язок між світами недостатній чи взагалі відсутній. Кожен розум — окремий простір, а простори, заселені душевнохворими чи дуже талановитими людьми, такою мірою відрізняються від просторів, в яких мешкають звичайні чоловіки й жінки, що між ними нема спільної пам'яті, а якщо й існує, то такою мірою мізерна, що не може служити основою для розуміння чи співчуття.

Мовлені слова нездатні щось пояснити. Речі й події, що передаються символами, належать до взаємовиключних сфер досвіду.

Вміння бачити себе такими, якими бачать нас навколишні — безцінний дар. Та не менш важлива здатність й інших бачити такими, якими вони самі себе уявляють. Однак як бути, якщо вони належать до іншої породи чи мешкають в діаметрально протилежному світі? Як може, скажімо, здорова людина дізнатися про почуття, що їх насправді переживають душевнохворі? Чи в який спосіб ми можемо, якщо не народилися провидцями, медіумами чи музичними геніями, проникнути у світи, в яких жили Блейк, Сведенборг чи Себастьян Бах? І, нарешті, як може людина яскраво вираженого ектоморфного та інтелектуального типу хоч якоюсь мірою поставити себе на місце того, хто належить до ендоморфного та вісцерального типу, або, за винятком певних усталених областей, спізнати почуття того, хто живе за принципами мезоморфного та соматичного типу? Гадаю, що для заповзятого біхевіориста такі питання позбавлені сенсу. Одначе тих, хто вірить у теоретичну обумовленість практики — тобто, в те, що для переживання важливий як внутрішній, так і зовнішній світи,— поставлені питання дуже хвилюють, тим більш, що одні з них цілковито нерозв'язні, інші ж — вирішуються лише за виняткових обставин недоступними для більшості методами. А отже, майже безперечно те, що я ніколи не дізнаюся, які почуття відчували сер Джон Фальстаф чи Джо Луї[2]. З другого боку, я завжди вважав, що з допомогою, скажімо, гіпнозу, самогіпнозу — шляхом систематичних медитацій — або відповідного наркотику зумів би такою мірою змінити звичний образ мислення, щоб внутрішньо звідати те, про що розповідали провидці, медіуми й навіть містики.

Відштовхуючись від прочитаного про відчуття, які викликає мескалін, я наперед зробив висновок, що хоча б на кілька годин наркотик укине мене в той внутрішній стан, що його змалювали Блейк і А. Е[3]. Однак очікуваного не сталося. Я гадав, що лежатиму із заплющеними очима, занурений у видіння різноколірних геометричних конструкцій, рухомих споруд, неймовірно красивих і всіяних

коштовностями, ландшафтів з героїчними постатями на їхньому тлі, символічних драм з постійно вислизаючою кінцевою розгадкою. Але, як з'ясувалося, я не врахував особливостей власного розумового складу, даних свого характеру, виховання й звичок.

Скільки я себе пам'ятаю, був і залишаюся поганим візіонером. Слова, навіть багатозначні слова поетів не пробуджують видінь у моїй голові. Гіпногогічні образи не виникають у мене й на межі сну. Коли я про щось згадую, то пам'ять не відтворює виразно видимі події чи предмети. Зусиллям волі я можу викликати в уяві невиразний образ учорашньої події, картину Лугарно з іще не зруйнованими мостами або вигляд Байсуотер-роуд, коли по ній їздили лише зелені й маленькі омнібуси, що їх тягли старезні шкапи із швидкістю три з половиною милі на годину. Однак усі ці образи майже нереальні й цілковито несамостійні. Вони так само пов'язані з реально сприйманими об'єктами, як гомерівські привиди з живими людьми, що зазирнули в їхнє царство тіней. Лише при високій температурі мої мислені образи отримували незалежне життя. Тим, у кого розвинута здатність до візіонерства, мій внутрішній світ має видатися навдивовиж одноманітним, обмеженим і нудним. І ось саме цей світ — поганенький, але власний — я прагнув трансформувати у щось цілковито інше.

Зміна, що насправді відбулася в тому світі, аж ніякою мірою не була революційною. Через півгодини після прийняття наркотика я побачив повільний танець золотавих вогників. Затим постали розкішні червоні поверхні, що здіймалися й розходилися від яскравих згустків енергії, які, вібруючи, постійно змінювали свої контури. Потім, заплющивши очі, я відкрив сукупність сірих структур, серед яких рясніли блакитнуваті кулі, що, з'явившись, могли безшумно ковзнути геть і щезнути з поля зору. Однак при цьому не було ні облич, ні контурів людей чи тварин. Я не бачив ні ландшафтів, ні неосяжних просторів, ні чарівного зростання і метаморфоз споруд, нічого, що віддалено нагадувало б драму чи притчу. Інший світ, куди я потрапив з допомогою мескаліну, не був світом видінь; він існував довкола мене, і я міг його спостерігати.

Об'єктивний факт зазнав глибокої зміни. А те, що сталося з моїм суб'єктивним світом, було відносно незначним.

Я прийняв таблетку об одинадцятій ранку. Через півгодини я сидів у своєму кабінеті, уважно розглядаючи маленьку скляну вазу. В ній стояли всього три квітки — розгорнута красуня португальська троянда, червоний бутон з теплішим, вогненним відтінком в основі кожної пелюстки; велика червоно-кремова гвоздика і блідо-пурпуровий на кінці обламаної квітконіжки ірис, з відверто геральдичним кольором. Їхні випадкові й летючі тонкі пахощі порушували всі правила традиційного хорошого смаку. Під час сніданку мене вразила цілковита дисгармонія їхнього забарвлення. Одначе зовсім не це привернуло тепер мою увагу. Я більше не дивився на букет як на незвичну квіткову аранжировку. Я бачив те, що явилося Адамові в день його сотворіння — диво, мить за миттю, неприхованого існування.

— Приємно? — поцікавився хтось. (Під час цієї частини експерименту всі розмови записувалися на диктофон, тож я зумів освіжити у пам'яті все сказане).

— Не приємно, але й не огидно,— відказав я. — Просто воно є.

Istigkeit — чи не це слово любив уживати Майстер Екхарт?[4] "Єсть-ність". Сутність у платонічній філософії — хіба що Платон, схоже, припустився величезної і безглуздої помилки, відділивши Сутність від становлення й ідентифікувавши її з математичною абстракцією ідеї. Вочевидь, він, бідолаха, ніколи не бачив букета квітів, що випромінювали внутрішнє світло і тремтіли лише під тягарем укладеної в них суті; не осяг того, що заховане значення і троянди, й іриса, і гвоздики не більше й не менше за них самих — скороминущості, але водночас і вічного життя, постійної тлінності, але водночас і Сутності в її чистому вигляді, тимчасової об'єднаності, унікальні складові якої, завдяки непояснимому, однак самоочевидному парадоксу, мають уявлятися божественним джерелом усього сутнього.

Я продовжував розглядати квіти, й мені здалося, що в їхньому живому світінні я розрізнив якісний еквівалент духмяності, але тієї духмяності, що не відкочується до висхідної точки, не слабшає періодично, а постійно виливається, прагнучи від краси до більшої краси, від поглибленого до ще глибшого значення. Мені спали на думку слова "благодать" і "преображения", і це, безперечно, був один з їхніх виявів. Мій погляд переходив з троянди на гвоздику і від їхнього пір'їстого полум'я на гладкі завитки чуттєвого аметисту — ірриса. Блаженне видіння сатшитанада, буття-свідомість-блаженство — вперше я зрозумів не на вербальному рівні, не розпливчасто чи віддалено, але визначено і цілковито, що означали ці дивовижні звуки. І мені пригадалося місце з одного есе Судзукі. "Що таке тіло дхарми будди?" (Сказати "тіло дхарми будди" — те саме, що сказати Свідомість, Подоба, Порожнеча, Божественність)[5]. Питання ставить у дзен-буддистському монастирі щирий і зніяковілий неофіт. На що Наставник, з недоречною швидкістю одного з братів Маркс, відповідає: "Огорожа в глибині саду". "А той, хто осягнув цю істину,— невпевнено запитує новонавернений,— можна дізнатися, хто він?" Учитель б'є його по раменах своїм жезлом і відказує: "Золотогривий лев".

Коли я вперше прочитав це, то сприйняв як зарозумілу дурницю. Тепер усе стало ясно, як Божий день, і очевидно, як евклідова геометрія. Звичайно ж, тіло дхарми будди було огорожею в глибині саду. Водночас, і не менш очевидно, воно було і цими квітами, і всім тим, що я — чи, радше, блаженне "не-я", відпущене на мить мною із задушливих обіймів — хотів бачити. Наприклад, книжки, якими був заставлений мій кабінет. Так само, як і квіти, вони, варто було мені поглянути, заграли яскравішими барвами й наповнилися глибшим смислом. Червоні, немов рубіни, смарагдові, оправлені білим жадеїтом, агатові, аквамаринові, кольору жовтого топазу, лазуритові книжки — чиї кольори були такою мірою насичені, такою мірою внутрішньо багатозначні, що, видавалося, начебто вони ладні стрибнути з полиць, щоб ще наполегливіше привернути мою увагу.

— Що ти скажеш про просторові зв'язки? — запитав дослідник, поки я розглядав книжки.

Відповісти було складно. Так, перспектива кімнати виглядала доволі дивною, стіни, здавалося, не утворювали більше правильних кутів. Але не це насправді було важливе. А те, що просторові зв'язки геть перестали мене цікавити, і мій розум сприймав світ у відмінних від просторових категорій вимірах. Як правило, око цікавлять такі проблеми, як "Де?" — "Наскільки далеко?" — "В якому положенні відносно того чи того?". У досліді з мескаліном око відповідає на запитання іншого порядку. Місце і відстань більше його не обходять. Розум вибудовує своє сприйняття, спираючись на насиченість існування, глибину смислу, зв'язки всередині структури. Я розглядав книжки, але зовсім не цікавився їхнім місцеположенням у просторі. Навпаки, кинулося в очі й відклалося в свідомості те, що всі вони сяяли живим світлом і в деяких ореол був яскравіший. У цьому контексті положення в просторі й три виміри втрачали сенс. Ні, просторова категорія, звичайно, не зникла. Коли я підвівся і пройшовся, то зміг зробити це майже нормально, правильно оцінюючи розташування предметів. Простір залишався на місці, проте втратив свою перевагу. Розум насамперед цікавили не виміри чи місцеположення, а сутність і значення.

Поряд із байдужістю до простору з'явилася ще глибша байдужість до часу.

— Здається, доволі багато,— ото й усе, що я зміг відповісти на запитання дослідника про моє відчуття часу.

Доволі багато, однак абсолютно безвідносно, скільки насправді. Звичайно, я міг подивитися на годинника, але знав, що він перебуває в іншому світі. Моїм справжнім відчуттям часу стало відчуття невизначеної тривалості або постійного теперішнього — відчуття, що його складали безперервно мінливі одкровення.

Від книжок дослідник спрямував мою увагу на меблі. Посеред кімнати стояв маленький столик для друкарської машинки, за ним був плетений стілець, а далі — письмовий стіл. Три предмети утворювали складну конструкцію горизонталей, вертикалей та діагоналей — конструкцію тим цікавішу, що вона сприймалася відокремлено від просторових зв'язків. Столик, стілець і письмовий стіл складали композицію, що нагадувала твори Брака, Хуана Гріса, натюрморт, впізнавано пов'язаний з об'єктивним світом, однак представлений без докладності, без спроби фотографічного реалізму. Я розглядав свої меблі не оком утилітариста, котрому потрібно сидіти на стільцях, писати за письмовими столами чи столиками, не оком фотографа чи наукового регістратора, а оком чистого естета, якого цікавлять лише форми та їхні зв'язки в площині бачення чи в просторі картини. Та поки я споглядав, мій чисто естетичний погляд кубіста змінило, якщо я можу так визначити, сакраментальне бачення реальності. Я знову опинився там, де був, розглядаючи квіти,— у тому світі, де все випромінювало Внутрішнє Світло і відрізнялося безмежністю значень. Узяти хоча б ніжки цього стільця — яка виняткова трубчаста форма, яка надприродна відполірована гладкість! Протягом кількох хвилин — чи кількох століть — я не просто вдивлявся в ці бамбукові ніжки, а насправді був ними — чи, радше, сам перебував у них; або, щоб бути ще точнішим (оскільки "я" не відбивало даного випадку, так само як і "вони"), моя Без-особовість перебувала в Без-особовості, представленій стільцем.

Розмірковуючи над цим відчуттям, я погодився з думкою відомого кембриджського філософа, доктора К. Д. Броуда, "що нам слід серйозніше, ніж раніше, поставитися до тієї теорії, яку Бергсон поклав в основу чуттєвого сприйняття. Згідно з його припущенням, функція мозку, нервової системи та органів чуттів переважно елімінативна, а не продуктивна. Кожна людина будь-якої миті здатна пригадати все, що будь-коли сталося з нею, й осягнути все, що відбувається деінде у всесвіті. Функція мозку і нервової системи полягає в тому, щоб захистити нас від цієї гнітючої і приголомшливої маси переважно непотрібних і недоречних знань, щоб не допустити більшої частини того,

що ми могли б усвідомити й пригадати будь-якої миті, залишивши лише той мізерний і особливий сегмент, що може мати практичну користь". Відштовхуючись від цієї теорії, кожен із нас — це потенційно Великий Розум. Але оскільки всі ми тварини, то наше завдання полягає передусім у виживанні. А для того щоб уможливити біологічне виживання, необхідно пропустити Великий Розум крізь обмежувальний клапан мозку і нервової системи. З протилежного боку клапана витікає жалюгідна струминка свідомості, яка й допомагає нам вижити на поверхні цієї планети. Щоб сформулювати й виразити цю звужену свідомість, людина винайшла і безперервно розвивала ті системи символів і домислюваних понять, що їх ми звемо мовами. Кожен індивід водночас і бенефіціарій і жертва тієї лінгвістичної традиції, в якій він чи вона народилися — переваги отримує, бо мова відкриває доступ до акумульованих досягнень чужого досвіду, а жертвою виступає, бо мова змушує повірити, буцімто звужена свідомість — єдина, що існує і, до того ж, викривляє почуття реальності таким чином, що вічно підмінює факти ідеями, а реальні речі — словами. Те, що мовою церкви називається "царством земним", є світ звуженої свідомості, вираженої й, так би мовити, вихолощеної мовою. Різноманітні "інші світи", з якими людські істоти, трапляється, стикаються, мають у цілому багато елементів тієї свідомості, що належить Великому Розуму. Більшість людей протягом життя знають лише те, що витікає з їхнього обмежувального клапана й освячено місцевою мовою як істинна дійсність. Однак окремі люди, схоже, народжуються зі своєрідним обвідним перепуском, що вводить в оману обмежувальний клапан. Ще дехто може тимчасово набувати обвідні перепуски мимоволі чи за допомогою обдуманих "духовних вправ", а також під впливом гіпнозу чи наркотичних засобів. Крізь ці постійні чи тимчасові обвідні перепустки надходить сприйняття хай не всього, "що відбувається деінде у всесвіті" (оскільки перепусток не скасовує обмежувального клапана, який і далі стримує необмежений зміст Великого Розуму), однак інформація набагато ширша й різноманітніша від того ретельно відібраного утилітарного матеріалу, що сприймається нашою звуженою, індивідуальною свідомістю як цілковита чи принаймні самодостатня картина дійсності.

Мозок має багато ферментативних систем, що служать для координування його діяльності. Деякі з ензимів регулюють вміст глюкози в мозкових клітинах. Мескалін загальмовує вироблення цих ферментів і, таким чином, зменшує вміст глюкози в органі, що відчуває постійну потребу в цукрі. Що ж відбувається, коли мескалін зменшує звичну порцію цукру в мозку? Вичерпної відповіді дати неможливо, оскільки надто мало випадків було досліджено. Однак можна узагальнити з нечисленних досліджених випадків реакцію більшості з тих, хто прийняв під наглядом мескалін.

(1) Пам'ять і "конкретне мислення" певною мірою, якщо не цілковито притупляються. (Прослуховуючи запис своєї розмови під впливом наркотику, я б не сказав, що виглядав дурніше, ніж звичайно.)

(2) Зорові відчуття стають гострішими, око відкриває незаймане сприйняття дитинства, коли чуття дотику не підкорялося миттєво й автоматично ідеї. Вплив простору зменшується, а вплив часу сходить нанівець.

(3) Хоч інтелект залишається незмінним, а сприйняття безмежно поліпшується, воля зазнає глибоких змін на гірше. Той, хто приймає мескалін, не вбачає потреби в будь-якій дії й сприймає більшість ситуацій, в яких звичайно ладен був боротися і страждати, відверто нудними. Вони його не цікавлять, оскільки є речі важливіші, що про них варто думати.

(4) Ці важливіші речі можуть сприйматися або "зовні" (як було в моєму випадку), або "всередині", або в обох снітах, внутрішньому і зовнішньому, одночасно чи послідовно. А те, що вони важливіші, видається самоочевидним кожному, хто приймає мескалін, якщо в нього здорова печінка і непорушена свідомість.

Такий ефект мескаліну і можна було чекати від наркотику, здатного послабити дійовість мозкового обмежувального клапана. Коли в мозку

вичерпується цукор, непідгодоване "его" слабшає, забуває про свої обов'язки й цілковито втрачає інтерес до тих просторових і часових зв'язків, що так багато важать для організму, який прагне утриматися в цьому світі. Коли крізь продірявлений клапан просотується Великий Розум, виникають найрізноманітніші, непотрібні з біологічного погляду, явища. В одних випадках це може бути надчуттєве сприйняття. Іншим відкривається світ візіонерської краси. Ще інші пізнають благодать, незмірну цінність і багатозначність голого існування, визначеної, не умоглядної події. На останній стадії втрати "его" з'являється "невиразне знання" того, що Все присутнє в усьому і що Все, насправді,— кожний. Це та межа, як мені здається, до якої може наблизитися обмежена свідомість в "осягненні всього, що відбувається деінде у всесвіті".

Якою мірою багатозначне в цьому контексті сприйняття кольору, загострене під впливом мескаліну! Для окремих видів тварин украй важлива з біологічного погляду здібність розрізняти певні відтінки. Але в межах свого утилітарного спектра більшість істот — цілковиті дальтоніки. Скажімо, бджоли більшу частину свого часу віддають тому, що "позбавляють незайманості розквітлих дів весни", однак, як довів фон Фріш[6], розрізняють при цьому лише кілька кольорів. Розвинуте чуття кольорового сприйняття в людини — біологічна розкіш, неоціненна для неї як для розумної й духовної істоти, але непотрібна для її виживання як тварини. Судячи з прикметників, що їх Гомер уклав у вуста своїх героїв Троянської війни, вони не набагато перевищували бджіл в умінні розрізняти кольори. Принаймні у цьому розумінні розвиток людства справляє враження.

Мескалін додає всім барвам яскравості, через що перципієнт може розрізняти найтонші відтінки, яких у звичайних умовах не помічає. Може виникнути думка, що для Великого Розуму так звані вторинні особливості речей є головними. Усупереч Локку, почуття безпомилково підказує, що кольори важливіші й заслуговують на більшу увагу, ніж маси, положення і розміри. Подібно до тих, хто приймає мескалін, багато містиків бачать надприродно яскраві кольори не лише внутрішнім зором, а й у навколишньому об'єктивному світі. Схожі

свідоцтва наводять медіуми й вразливі люди. Є медіуми, для яких коротке одкровення того, хто приймає мескалін, є довголітнім досвідом щоденних і щогодинних переживань.

Від цього розлогого, але необхідного відступу в область теорії повернімось тепер до наших дивовижних фактів — чотирьох бамбукових ніжок посеред кімнати. На зразок нарцисів Вордсворта, вони принесли із собою все багатство — безцінний дар нового ясного розуміння самої Природи речей і скромніший дарунок особливого одкровення, зокрема в галузі мистецтва.

Троянда є троянда, є троянда. Одначе ці ніжки стільця були і ніжками стільця, і святим Михайлом, і всіма ангелами небесними. Через чотири-п'ять годин після початку експерименту, коли вплив мозкової сахарної недостатності зменшився, мене повели на невелику прогулянку містом, під час якої ми зазирнули до закладу, що скромно звався "Найбільшою в світі крамницею усякої всячини". У глибині цієї крамниці, поміж іграшок, вітальних листівок, коміксів стояв навдивовиж солідний ряд книжок з мистецтва. Я взяв навмання першу-ліпшу книжку. Вона була присвячена Ван Гогу і мала на обкладинці картину "Стілець" — дивовижний портрет Ding an Sich[7], яку божевільний художник побачив з благоговійним жахом і спробував втілити на полотні. Однак це виявилося завданням, непосильним навіть для генія. Стілець, побачений Ван Гогом, був, по суті, таким самим, як і стілець, побачений мною. Втім, стілець на його картині, хоч і незрівнянно реальніший за будь-який стілець у звичайному сприйнятті, залишався, однак, усього тільки незвичайним виразним символом факту. Факту відбитої Сутності; це була лише емблема. Такі емблеми виступають джерелами справжнього знання про Природу речей, а це знання може підготувати розум до їхнього сприйняття і миттєвого осмислення за власними мірками. Але не більше. Хоч би якими виразними були символи, вони ніколи не зможуть замінити речей, що стоять за ними.

У цьому контексті було б цікаво розглянути праці з мистецтва великих знавців Сутності. Які картини розглядав Екхарт? Які скульптури

й картини зіграли вирішальну роль у релігійному досвіді св. Йоанна Хрестителя, Хакуїна, Гуейнена чи Вільяма Лоу?[8] Я безсилий відповісти на ці запитання, однак глибоко підозрюю, що більшість великих знавців Сутності мало захоплювалися мистецтвом — хто просто не бажав мати з ним справи, а хто задовольнявся тим, що критики назвали б другосортним чи навіть десятисортним. Для людини, чий перемінений і підвладний змінам розум міг уздріти Все в усьому сутньому, аж ніяк не важив той факт, чи був твір навіть релігійного живопису другосортним чи десятисортним. Мистецтво, на мою думку,— заняття для початківців і для тих глибоко заблудлих, що привчили свій розум задовольнятися ерзацем Сутності, символами, а не тим, що вони значать, вишукано складеним рецептом замість справжньої страви.

Я повернув Ван Гога на місце і взяв книжку, що стояла поруч. Вона була присвячена Боттічеллі. Я почав гортати. "Народження Венери" ніколи не викликало в мене захоплення. "Венера і Марс" сповнені тієї чарівливості, що її так заповзято засудив бідолаха Раскін у розпал своєї розтягнутої любовної драми. Розкішна й ускладнена картина "Наклеп". І раптом менш знайома і не надто гарна картина "Історія Юдіфі". Вона мене захопила, і я зачаровано розглядав — але не бліду невротичну героїню з її супутником, не волосату голову жертви чи весняний ландшафт на далекому плані, а багрянистий шовк зібраної зморшками на ліфі сукні Юдіфі з розвіяною пеленою.

Те саме я вже бачив раніше, зранку, між розгляданням квітів і меблів, коли випадково опустив очі й почав захоплено розглядати свої схрещені ноги. Який лабіринт невимірно багатозначної складності в зморшках на штанах! А в структурі сірої фланелі — яка багата, казкова пишнота! Так само й тут, на картині Боттічеллі.

Цивілізовані люди носять одяг, тому ні портретування, ні міфологічні чи історичні сюжети не обходяться без показу зібганої в зборки тканини. Можна розібратися, звідки все почалося, однак пояснити головний мотив усіх пластичних мистецтв — пишний розвиток убрань — простим кравецтвом неможливо. Художники, вочевидь, завжди любили убрання

заради самого убрання, або, радше, заради самих себе. Коли малюєш чи вирізьблюєш одяг, то створюєш з практичного погляду абстрактні, можна сказати, необумовлені форми, яким віддають перевагу навіть художники суто натуралістичної традиції. У звичайній Мадонні чи Апостолі чисто людський, цілковито репрезентативний елемент складає лише близько десяти відсотків. Усе решта — різноколірні варіації на невичерпну тему зібганої в зборки вовняної чи полотняної тканини. Але ці дев'ять десятих непрезентативних частин Мадонни чи Апостола, можливо, так само важливі якісно, як і кількісно. Дуже часто вони визначають тон усього твору мистецтва, дають ключ до розкриття теми, передають настрій, характер і ставлення до життя художника. Стоїчним спокоєм віє від рівних поверхонь і вільних, незужмлених складок костюмів П'єро делла Франческа. Розіпнутий між дійсним і бажаним, цинічним та ідеальним, Бертіні вдало сполучає майже карикатурну правдоподібність облич із жахливими кравецькими абстракціями, що втілюють у камені чи бронзі вічні риторичні штампи — героїзм, благочестя, піднесеність, якими постійно надихаються люди, у більшості випадків — даремно. Згадаймо і внутрішньо тривожні строї й мантії Ель Греко, і гострі, переплетені вогненні зборки, в які Козімо Тура одягає свої постаті: у першого традиційне духовне начало постає безіменним фізіологічним мученням, у другого — обпалює болісне відчуття сутності світу — чужості й ворожості. Або візьмемо Ватто. Його чоловіки й жінки грають на лютнях, збираються на "галантні свята", відпливають на острів Кіферу[9] на оксамитових галявинах і під благородними деревами. Їхня нескінченна меланхолія і тяжка, болісна чуттєвість їхнього творця знаходять відбиток не в діях, жестах чи виписаних обличчях, а в характері й будові тканини тафтяних суконь, атласних пелерин і камзолів. Ні дюйма рівної поверхні, ні миті спокою чи впевненості, а лише шовкове буяння незліченних крихітних зборочок і зморщок з безперервним переходом — внутрішня невпевненість передана бездоганною рукою майстра — від тону до тону, від одного невизначеного кольору до іншого. У житті людина гадає, а Бог рішає. У пластичних мистецтвах "гадає" суб'єкт твору, а те, що "рішає", позначене, з одного боку, характером художника, а з другого (принаймні у портретуванні, історичному сюжеті і жанровому живопису),

— вирізьбленим чи виписаним одягом. Між цими двома точками може трапитися так, що fete galant[10] розридається, розіп'ятий Христос стане вдоволеним, майже веселим, бичування — нестерпно сексуальним, а портрет вершини жіночої глупоти (я маю на увазі незрівнянну мадам Муатессьє Енгра[11]) виразить якнайаскетичніший і безкомпромісний розум.

Але це не все. Як мені тепер стало зрозуміло, убрання — не просто спосіб уведення абстрактних форм у натуралістичний живопис чи скульптуру. Те, що більшості з нас може відкритися лише під впливом мескаліну, художник, завдяки своєму природженому дару, бачить щоденно. Його сприйняття не обмежене тим, що корисно в біологічному чи соціальному плані. Частка знання Великого Розуму проникає крізь його обмежувальний клапан і його "его" у свідомість. Це знання справжнього значення всього сущого. Художникові, як і тому, хто приймає мескалін, шати уявляються живими ієрогліфами, покликаними з усією виразністю передати невимірну містерію чистого буття. І зморшки моїх сірих фланелевих штанів були наповнені "єсть-ністю" більше, ніж стілець, поступаючись хіба що надприродним квітам. Чим була викликана така привілейованість, я не міг пояснити. Можливо, вся справа в тому, що форми зібганого в складки одягу такою мірою дивні й драматичні, що притягають око, приваблюючи увагу до дивовижного факту справжнього існування? Хто знає? Важливіше за причину відчуття — власне відчуття. Вдивляючись у сукню Юдіфі у "Найбільшій у світі крамниці усякої всячини", я зрозумів, що Боттічеллі — і не лише Боттічеллі, а й багато інших — дивилися на убрання тим самим переміненим і підвладним змінам поглядом, який я здобув того ранку. Вони бачили Istigkeit, Усезагальність і Нескінченність зібганої в складки одежі й прагнули втілити це на полотні чи в камені. Зрозуміло — марно. Оскільки благоговіння і здивування перед чистим буттям належать до іншого порядку, вони не під силу навіть вищому виражальному мистецтву. Разом з тим у сукні Юдіфі я зміг побачити те, що передав би — якби сам був геніальним художником — зморшками своїх старих сірих фланелевих штанів. Богу відомо — зовсім небагато в порівнянні з реальністю, однак достатньо для того, щоб захоплювати все нові й нові

покоління глядачів; достатньо, щоб примусити їх зрештою хоч трохи збагнути істинне значення того, що ми через свою жалюгідну глупоту називаємо "усього лише речами", віддаючи перевагу телебаченню.

— Саме так слід дивитися,— проказав я, розглядаючи зморшки на своїх штанах, барвисті книжки на полицях і ніжки мого нескінченно значущішого, ніж у Ван Гога, стільця. — Саме так слід дивитися, саме такими є насправді речі.

Однак тут треба зробити застереження. Той, хто бачить у такий спосіб, ніколи не захоче щось ще робити. Лише дивитися, лише бути божественною без-особовістю квітки, книжки, стільця, фланелі. І край. Але в такому разі, як же інші люди? Людські взаємини? Пригадуючи розмови того ранку, я знову чую запитання, що постійно повторювалося: "А як же людські взаємини?" Як можна примирити це позачасове блаженство бачення, якого слід дотримуватися, з постійними обов'язками, що їх необхідно виконувати, й почуттями, що виникають?

— Необхідно,— відповів я,— щоб ці штани уявлялися нескінченно важливими, але людські істоти — ще важливішими. Необхідно. Однак на практиці це виявилося нездійсненним. Адже участь у виставі величі речей не залишає місця, грубо кажучи, для звичайних, необхідних турбот про людське існування, і насамперед, для турбот про людей. Усі ми особистості, тому, перетворившись — принаймні в певному розумінні — в без-особовість, я став інакше сприймати все, розчинившись у без-особовості навколишніх речей. Для цієї новонародженої без-особовості поведінка, зовнішній вигляд і всі думки власне особистості миттєво перестали існувати, а ті самі риси інших особистостей, колишніх моїх братів, видалися — ні, не відразливими (оскільки відраза не відповідала категоріям, у яких я мислив), але страшенно недоречними. Коли дослідник примусив мене проаналізувати й розповісти про те, що я робив (як прагнув залишитися наодинці з Вічністю у квітці, з Нескінченністю в чотирьох ніжках стільця і з Абсолютом у зморшках фланелевих штанів!), я відчув, що свідомо уникаю поглядав присутніх у кімнаті, намагаючись не звертати на них уваги. Там були моя дружина і

людина, яку я поважав і дуже любив; однак обоє належали до того світу, з якого мене саме й визволив мескалін — світу особистостей, часу, моральних оцінок і утилітарних суджень, світу (саме про цей аспект людського життя я передусім і жадав забути) самовпевненості, переоцінених слів та ідолізованих понять.

У цей момент експерименту мені вручили велику кольорову репродукцію відомого автопортрета Сезанна — голова й плечі чоловіка у великому солом'яному брилі, червонопикого, з червоними губами, густими чорними бакенбардами й карими недружніми очима. Чудовий живопис; але тепер, коли я дивився, то бачив зовсім не живопис. Голова вмить набула третього виміру і перетворилася на маленьку, схожу на гобліна істоту, яка наче виглядала з віконця на аркуші перед моїми очима. Я розреготався. А коли мене спитали, в чім річ, то все повторював: "Яка претензійність! Ким він себе вважає у світі?" Запитання адресувалося не особисто Сезанну, а всьому людству в цілому. Ким воно все себе вважає?

— Це нагадує мені Арнольда Беннета[12] в Доломітах,— сказав я, несподівано пригадавши сцену, вдало зафіксовану на фотознімку, коли Беннет за чотири-п'ять років перед смертю простував зимовою дорогою в Кортина д'Ампеццо. Довкола лежав незайманий сніг; на далекому плані дихали справжньою готикою червонуваті відроги. І посеред усього цього перебував дорогий, добрий і невдатливий Беннет, розігруючи роль свого улюбленого вигаданого персонажа, самого себе, така собі візитка в натурі. Він неквапом брів під яскравим альпійським сонцем, заклавши великі пальці в пройми жовтого жилета, що трохи відтягнувся долу, утворивши вишукану криву похилого вікна Регентства в Брайтоні. Голову він відкинув назад, наче збирався випалити щось, як із гармати, у блакитне небесне склепіння. Що він сказав насправді, я призабув, але усім своїм виглядом, поведінкою і позою він кричав: "Я не гірший за ці кляті гори!" У певному смислі він був, звичайно, незрівнянно кращий, тільки не так, як вважалося — і він це чудово усвідомлював — його улюбленому вигаданому персонажу.

На щастя (яке б значення не вкладати в це слово) чи на лихо, всі ми демонстративно розігруємо ролі наших улюблених вигаданих персонажів. І хоч би яким незрівнянним видавався Сезанн, він аж ніяк не відрізняється від інших. Тому чудового художника, тонко пов'язаного з Великим Розумом в обхід мозкового клапана і фільтра "его", не менш щиро виразив і цей гоблін з бакенбардами й недружнім поглядом.

Щоб змінити тему, я повернувся до зморщок на своїх штанах.

— Саме так слід дивитися,— знову повторив я. І міг би ще додати: "Саме на такі речі слід дивитися". На речі, позбавлені претензійності, що задовольняються тим, якими вони є, самодостатні в своїй сутності, що не розігрують жодної ролі і не прагнуть божевільно замкнутися в ній, у відірваності від тіла дхарми, у люциферському неприйнятті милості Божої.

— Швидше за все,— зауважив я,— найближче підійшов до цього Вермер.

Так, Вермер. Оскільки цей неосягнений художник був обдарований тричі — баченням, що сприймало тіло дхарми як огорожу в глибині саду, талантом, щоб утілити побачене тією мірою, якою дозволяють це зробити обмежені можливості людини, і розсудливістю, щоб звернутися в своїх творах до найпіддатливіших аспектів дійсності. Хоч Вермер зображував людей, він завжди залишався майстром натюрморту. Сезанн, котрий просив своїх натурниць виглядати як яблука, також пробував малювати портрети в цьому дусі. Однак його миловиді, як яблучка, жінки ближче пов'язані з платонівським ідеалізмом, ніж з тілом дхарми в огорожі. Для того щоб Вічність і Нескінченність побачилися не в піску чи в квітці, а постали в абстракціях надприродного геометричного зв'язку, Вермер ніколи не робив своїх дівчат схожими на яблука. Навпаки, він бажав, щоб вони лишалися дівчатами до мозку кісток — тільки за обов'язкової умови: щоб не поводилися по-дівчачому. Вони могли сидіти чи спокійно стояти, але не хихотіти, не виказувати сором'язливості, не молитися чи плакати про відсутніх коханих, не

розпускати плітки, не зазіхати на чужих дітей, не кокетувати, не любити, не ненавидіти, не працювати. У прояві будь-якої з цих дій вони виглядали б, безперечно, більше самими собою, однак саме з цієї причини і не змогли б виразити свою божественну без-особову сутність. Перефразуючи Блейка, брама сприйняття Вермера була лише частково очищеною. Однак штахетина стала цілковито прозорою, але решта залишалося каламутною. Можна виразно побачити безособову сутність у речах і живих створіннях по цей бік добра і зла. У людей її видно, коли вони відпочивають — їхня свідомість заспокоєна, тіла нерухомі. Завдяки цим обставинам, Вермер зумів розгледіти Буття в усій його небесній величі — зумів розгледіти й, у міру можливості, передати у вишуканих і розкішних натюрмортах. Вермер, поза будь-яким сумнівом — найбільший майстер людських натюрмортів. Однак існували й інші майстри, скажімо, французькі сучасники Вермера, брати Ле Нен. Мені здається, вони прагнули стати жанровими художниками; насправді ж створили цілу серію людських натюрмортів, де їхнє очищене сприйняття всього сутнього передане не як у Вермера, за допомогою вишуканих і багатих кольорів і композиції, а за допомогою умовної ясності, підкресленої виразності форм у суворих, майже монохромних тонах. Уже в наш час був Вюйяр, чудовий автор незабутніх і чарівних образів тіла дхарми, втіленого в буржуазній спальні, Абсолюту, що походив з родини біржевого маклера, яка чаювала в приміському садку.

І коли старий бандажист покинув прилавок

З асортиментом багатим, то сів

У садку своєму в Отейї, де овдовілі від ароматів

Цинії проткнулися між листами заліза, вкритого

лаком.

Лорану Тейяду ця сцена видалася просто непристойною. Але якби продавець гумових виробів, який відійшов від справ, так само сидів там, Вюйяр убачив би в ньому лише тіло дхарми і зобразив би серед циній ставок з карасями, мавританську вежку і китайські ліхтарики вілли, райський куточок напередодні Падіння.

Однак моє запитання так і лишилося без відповіді. Як таке очищене сприйняття узгоджувалося з відповідною турботою про людські взаємини, з необхідними обов'язками й роботою, не кажучи вже про милосердя і практичне співчуття? Давня суперечка між діячами й споглядачами спалахнула знову — в моїй голові — з надзвичайною гостротою. До цього ранку мені було відомо споглядання лише в приземлених, заяложених формах — як дискурсивне міркування, як захоплене занурення в поезію, живопис чи музику, як терпляче очікування натхнення, без якого і найпрозаїчніший письменник не здатний нічого створити; як випадкові проблиски того, що Вордсворт назвав "чимось глибинним"; як систематичне мовчання, що часом приводить до "невиразного знання". Однак тепер я спізнав споглядання в його найвищій точці. У найвищій точці, але не в усій повноті. Адже при повноті споглядання підхід Марії включає в себе підхід Марти, підносячи його, якщо можна так висловитися, на власну височину. Щодо мескаліну, то він відкриває шлях підходу Марії, але заступає для Марти[13]. Він уможливлює споглядання — але споглядання, що не має нічого спільного з дією, навіть із самим бажанням діяти, самою думкою про це. У проміжках між одкровеннями той, хто приймає мескалін, відчуває, що якщо, з одного боку, все лишається таким, яким і повинно бути, то, з другого, відбувається щось ненормальне. Його проблема, по суті, та сама, з якою стикається квієтист, архат чи, на іншому рівні, пейзажист і майстер людських натюрмортів. Мескалін не здатний розв'язати проблему: він може лише пророчо сформулювати її тому, хто раніше ніколи з нею не стикався. Цілковите й остаточне рішення зуміє відшукати лише той, хто готовий утілити в життя правильний Weltanschauung[14] шляхом правильної поведінки і постійної природної пильності. Квієтисту протистоїть діяч-творець, святий, людина, яка, за висловом Екхарта, готова спуститися з сьомого неба, щоб принести

чашку води своєму хворому брату. Архатові, що пішов від життя в цілковиту трансцендентальну нірвану, протистоїть бодхисаттва, для якого Сутність і світ випадковостей складають одне ціле, і чиє безмежне співчуття використовує кожну з цих випадковостей не лише для піднесення душі, а й для найефективнішого милосердя. А в світі мистецтва Вермеру та іншим художникам людських натюрмортів, майстрам китайського та японського живопису, Констеблю, Тернеру, Сіслею, Сьора, Сезанну, протистоїть усеохопне мистецтво Рембрандта. Великі імена, недосяжні висоти. Щодо мене, то того пам'ятного травневого ранку я міг лише завдячувати одкровенню, що як ніколи ясно показало мені істинну природу потенційності і вказало на рятівне рішення.

Додам ще, перш ніж покінчити з цією темою, що нема такої форми споглядання, навіть найквієстичнішого, яка б існувала поза моральними цінностями. Принаймні половина всієї моралі несе заперечення, захищаючи від лихого. Молитва до Бога складається менш ніж з п'ятдесяти слів, і шість з них присвячені проханню, звернутому до Бога, щоб він не вводив нас у спокусу. Однобічний споглядач не здійснює багато, що мусив би здійснити, але при цьому уникає й маси іншого, що чинити йому не слід. Зла у світі поменшало б, зауважив Паскаль, якби люди навчилися лише спокійно сидіти в своїх кімнатах. Споглядачеві, чиє сприйняття очистилося, не обов'язково залишатися в кімнаті. Він може йти у своїх справах, бо відчуває таке глибоке задоволення від бачення і дотичності до божественного Порядку речей, що ніколи не спокуситься тим, що Трахерн[15] назвав "брудними каверзами світу". Коли ми почуваємося єдиними спадкоємцями всесвіту, коли "море вирує в наших венах... а зірки замінюють нам коштовності", коли всі речі сприймаються як нескінченні й священні, нащо нам зажерливість і самовпевненість, прагнення до влади чи ще похмуріші форми насолоди? Споглядачі не можуть стати гравцями, звідниками чи алкоголіками; вони, як правило, не проповідують нетерпимості чи війн, заперечують грабіжництво, шахрайство чи приниження злиденних. Цим страшним порокам можна протиставити протилежну якість, що хоч і важко піддається визначенню, є позитивною і важливою. Архат і квієтист не

здатні здійснити споглядання в усій його повноті; однак якщо вони просто зануряться в нього, то зможуть донести просвітницьке повідомлення про іншу, трансцендентальну область розуму; а якщо цілковито віддадуться спогляданню, то зуміють стати провідниками, крізь які проллється благотворний вплив з тієї іншої області розуму в цей світ похмурих особистостей, що постійно гинуть через брак такого впливу.

Тим часом, на вимогу експериментатора, я перейшов від портрета Сезанна до тих видінь, що виникали в мене при заплющених очах. Цього разу внутрішня картина виявилася на диво дріб'язковою. Поле бачення було заповнено яскраво-розцяцькованими, постійно змінюючими одна одну структурами, зробленими, схоже, з пластмаси чи емальованої жерсті.

— Дешево,— прокоментував я. — Банально. Наче в крамничці "все за п'ять-десять центів"[16].

І всі ці дешеві дрібні вироби перебували у замкненому, обмеженому просторі.

— Так наче зайшов до трюму плавучої крамнички,— сказав я. — Дешевої крамнички. Вдивляючись, я раптом ясно усвідомив, що ця крамничка певним чином відбиває людську претензійність. Цей задушливий інтер'єр дешевої плавучої крамнички був моїм власним "я"; а погано вироблені "мобайли" з жерсті й пластмаси були моїм особистим внеском у всесвіт.

Я зрозумів корисність отриманого уроку і тільки жалкував про те, що він був даний саме в цей час і в цій формі. Як правило, той, хто випиває мескалін, сприймає внутрішній світ таким самим очевидним і безперечно нескінченним і священним, як і видозмінений зовнішній світ, який я бачив розплющеними очима. На самому початку в мене був особливий випадок. Мескалін наділив мене тимчасовим даром внутрішнього

бачення, але не міг показати чи принаймні не показував (як у даному випадку) картини, що хоч віддалено нагадували б квіти, стілець чи фланелеві штани "звідси". Те, що він дозволив мені сприйняти внутрішньо, було не образно переданим тілом дхарми, а моїм власним розумом; не архетипом Сутності, а низкою символів — іншими словами, грубим замінником Сутності.

Більшість споглядачів під впливом мескаліну обертаються на візіонерів. Деяким із них — причому таких, вочевидь, набагато більше, ніж прийнято вважати — і не потрібно внутрішньо видозмінюватися, вони постійні візіонери. Той людський тип, до якого належав Блейк, широко розповсюджений навіть сьогодні в в урбаністичному індустріальному суспільстві. Унікальність поета-художника полягає не лише в тому, що він (цитуючи його "Описовий каталог") насправді бачив "ті чарівні створіння, що називаються у Святому Письмі херувимами". І не в тому, що ці "чарівні створіння, що явилися мені, були заввишки близько ста футів... ховаючи в собі міфологічне й таємниче начало". Його унікальність полягає єдино в умінні передати словами або (менш успішно) малюнком і кольором принаймні відлуння цього притаманного не лише йому одному досвіду. Обдарований візіонер може сприйняти внутрішню реальність не менш вражаючою, прекрасною і значущою, ніж світ, побачений Блейком; однак при цьому він нездатний виразити те, що йому відкрилося, словесними чи пластичними символами.

З релігійних свідчень і збережених пам'яток поезії та образотворчого мистецтва очевидно, що майже скрізь і майже в усі часи люди надавали більше значення внутрішньому баченню, ніж об'єктивному навколишньому, відчували, що побачене ними внутрішнім зором набагато духовніше від того, що існувало навколо. Чому? Чим ближче знаєш, тим менше шануєш; і проблема виживання коливається в нашому сприйнятті в діапазоні від хронічної нудьги до муки. Зовнішній світ — це те місце, де ми прокидаємося щоранку, де хочеш-не-хочеш мусимо влаштовувати наше життя. У внутрішньому світі нема ні роботи, ні монотонності. Ми потрапляємо туди лише подумки і в мріях, і дивовижно те, що ніколи не опиняємося двічі в одному і тому самому

світі. Як дивно, що люди в пошуках божественного зверталися переважно до себе всередину! Переважно, але не завжди. У своїй релігії, як і в мистецтві, даосисти й дзен-буддисти звертали погляд у Порожнечу і крізь Порожнечу бачили "десять тисяч речей" об'єктивної реальності. Виходячи із свого вчення про сотворіння світу, християни могли б сприйняти тотожно, насамперед, і навколишню їм дійсність. Однак учення про гріхопадіння не дозволяє їм цього зробити. Ще три століття тому заперечення світу, який наближається до свого кінця, і навіть його засудження виглядало і правовірним і зрозумілим. "Для нас не може бути нічого цікавого в Природі, крім утілення божества у Христі". У сімнадцятому столітті ця фраза Лальмана, схоже, мала сенс. Сьогодні вона видається маячною.

Вивищення пейзажного живопису в ранг високого мистецтва сталося в Китаї близько тисячі років тому, в Японії — близько шестисот і в Європі — близько трьохсот. Тіло дхарми порівняли з огорожею ті Вчителі дзен, які поєднували даосистський натуралізм з буддистським трансценденталізмом. Таким чином, лише на Далекому Сході пейзажисти свідомо вважали своє мистецтво релігійним. На Заході релігійний живопис обмежувався зображенням ликів святих або ілюструванням святих письмен. Пейзажистів вважали світськими художниками. Сьогодні ми визнаємо в Сьора одного з кращих майстрів того, що можна назвати містичним пейзажним живописом. Та, однак, цей майстер, здатний краще за будь-кого виразити Одне у множині, обурювався, якщо хтось вихваляв його за "поетичність" твору. "Я просто застосовую систему",— заперечував він. Іншими словами, він був просто пуантилістом і, на його думку, ніким більше. Схожий анекдот розповідають і про Джона Констебля. Якось на схилі життя Блейк зустрівся з Констеблем у Гемстеді, і молодий художник показав йому один із своїх шкіців. Незважаючи на неприйняття натуралістичного мистецтва, старий візіонер умів розпізнавати на око гарну річ, якщо це, звичайно, не був твір Рубенса. "Це не малюнок,— вигукнув він,— це натхнення!" А я вважав це малюнком",— характерно заперечив Констебль. Обидва мали рацію. Це був і малюнок, точний і правдивий, і водночас натхнення не менш високого порядку, ніж у самого Блейка.

Сосни на болоті справді були побачені як тіло дхарми. Шкіц відбивав — природно, недосконало, але глибоко вражаюче — те, що очищене сприйняття явило оку великого художника. Від споглядання в традиції Вордсворта та Уїтмена тіла дхарми як огорожі, від внутрішніх візій, на зразок блейківських "чарівних створінь", сучасні поети перейшли до дослідження особистісного на противагу надособистому, підсвідомому, і до передачі цього засобами високої абстракції, заснованої не на даних, об'єктивних фактах, а на суто наукових і теологічних ідеях. Щось схоже відбулося і в царині образотворчого мистецтва. Тут ми стали свідками загального відходу під пейзажу, панівної форми живопису XIX ст. Однак цей відхід не став шляхом до іншого, внутрішнього божественного Рівня, яким займалися більшість традиційних шкіл минулого, до того Світу архетипів, звідки черпали сировину міфи й релігії. Ні, це був відхід із зовнішнього Рівня до особистісного підсвідомого, до душевного світу, навіть ще злиденнішого і щільніше закритого, ніж світ свідомої особистості. Ці штуки з жерсті і яскраво розфарбованої пластмаси — де я їх вже бачив раніше? У кожній картинній галереї, де виставляється найсучасніше нефігуративне мистецтво.

Хтось завів патефон і поставив платівку. Я слухав із задоволенням, але не відчував нічого порівняного з апокаліптичними видіннями квітів чи фланелі. Чи чує обдарований від природи музикант ті одкровення, що явилися мені візуально? Цікаво було б проекспериментувати. Між тим, видозмінюючись, не порушуючи своєї якості й звучання, музика значно просунула мене в розумінні того, що сталося, і пов'язаних з цим ширших проблем.

Дивно, але інструментальна музика залишила мене майже байдужим. Тож фортепіанний концерт Моцарта сі-мінор зупинили трохи не після перших тактів і замінили на запис мадригалів Джезуальдо.

— Ці голоси,— сказав я вдячно,— вони утворюють місток, що веде назад до людського світу.

І цим містком вони лишалися, навіть виконуючи найнеймовірніші хроматичні композиції божевільного князя. Йдучи за неправильними рядками мадригалу, музика текла, жодного разу не повторившись тонально при поєднанні двох тактів. У Джезуальдо, цього фантастичного персонажа з мелодрами Вебера, перебільшений психологічний розпад привів ладовий ряд до його крайньої межі, цілковитої протилежності тональній музиці. Створені ним твори звучали так, наче могли бути написані пізнім Шенбергом.

І при цьому,— вирішив за необхідне додати я, слухаючи ці дивовижні твори контрреформаційного психозу, створені в пізній середньовічній формі,— при цьому жодного значення не має те, що Джезуальдо увесь рваний. Цілковитий безлад. Але кожен окремий фрагмент організований, він представляє Вищий Порядок. Цей Вищий Порядок панує навіть у дезинтеграції. Всезагальність проступає навіть у відокремлених частинах. І, можливо, відчутніше, ніж у будь-якому цільному творі. Нарешті, не виникає заколисуючого враження фальшивої впевненості від штучно створеного, чисто людського порядку. Доводиться покладатися на безпосереднє сприйняття основного порядку. Таким чином, дезинтеграція має, в певному розумінні, свої переваги. Але, звичайно, вона небезпечна, страшенно небезпечна. Уявіть, що ви не зумієте повернутися назад, вийти з хаосу...

Від мадригалів Джезуальдо ми перескочили через три століття до Альбана Берга, його "Ліричної сюїти".

— Це,— поквапився попередити я,— буде кошмаром.

Проте, як з'ясувалося, помилився. Насправді музика виявилась досить потішною. Видобуті з особистого підсвідомого страждання затулили дванадцятитонові пристрасті; однак більш за все мене вразила невідповідність між психологічною дезинтеграцією, навіть ускладненішою, ніж у Джезуальдо, і тими вражаючими можливостями — в розумінні обдарованості й техніки,— що були використані для її передачі.

— Йому що, самому себе шкода? — прокоментував я з іронічною неприязню. І додав: — Котяча музика, вчена котяча музика. — І нарешті, ще після кількох хвилин страждань: — Кого обходять його почуття? Чому він не зосередився на чомусь іншому?

Така критика чудового, безперечно, твору хоч і була несправедливою і неспівмірною, однак, як мені здається, мала право на існування. Я наводжу її тут, бо вона не позбавлена смислу і показує, як я відреагував у стані чистого споглядання на "Ліричну сюїту".

Коли музика скінчилася, дослідник запропонував мені прогулятися по саду. Я погодився: і хоч моє тіло, здавалося, було цілковито відрізане від мозку — або, щоб бути точнішим, хоча при усвідомленні трансформованого зовнішнього світу, я був позбавлений розуміння власного організму, все ж зумів підвестися, відчинити балконні двері й вийти, не відчуваючи невпевненості. Було, звичайно, дивно відчувати, що моє "я" уявляється цілковито чужим цим рукам і ногам "зовні", та й усьому реально існуючому тулубу, шиї й навіть голові. Це було дивно, однак до всього швидко звикаєш. Так чи так, тіло, схоже, чудово слідкувало саме за собою. Зрозуміло, що насправді воно завжди так і чинить. Свідоме "его" тільки й здатне що формулювати бажання, які виконуються надалі неусвідомленими й малоконтрольованими силами. Якщо ж воно претендує на більше — занадто старається, скажімо, мучиться, боїться за майбутнє,— то цим лише применшує дійовість тих сил і навіть може викликати хворобу послабленого тіла. В моєму стані свідомість не мала відношення до "его", а була, так би мовити, полишена сама на себе. А це означало, що фізіологічний розум, який контролював тіло, також був сам по собі. На якийсь час цього набридливого неврастеника, що прагнув наяву всім заправляти, було щасливо усунуто.

Крізь балконні двері я вийшов у своєрідну перголу, яку утворювали, з одного боку, в'юнкі трояндові кущі, а з другого, дюймові планки, прибиті на відстані півдюйма одна від одної. Світило сонце, і тіні від планок лягали смугастою "зеброю" на землю, а також на спинку

садового крісла, що стояло в ближньому кінці перголи. Це крісло — чи забуду я його колись? У тому місці, де тіні падали на матер'яну оббивку, смужки густого, але світляного індиго чергувалися із смугами такої сліпучої яскравості, що, здавалося, були з блакитного полум'я. Дуже довго, наче збоку, я просто витріщався, не розуміючи й не бажаючи зрозуміти, що це переді мною. Іншим разом я б умить розпізнав крісло, смугасте від гри світла й тіні. Однак тепер результат перцепції поглинув поняття. Я такою мірою перебував під владою споглядання, був приголомшений побаченим, що не міг більше нічого усвідомлювати. Садові меблі, планки, сонячне світло, тінь — все це були тільки назви й поняття, тільки слова, що відбивали явище з утилітарною чи науковою метою. Насправді явище складалося з послідовності лазурових пічних щелеп, розділених провалами бездонної блакиті. Це виглядало невимовно прекрасно, такою мірою прекрасно, що жахало. Несподівано я здобув віддалене уявлення про те, що може відчувати божевільний. У шизофренії є свій рай, однак також своє пекло й чистилище; я пригадав розповідь старого, давно померлого друга про його божевільну дружину. Якось на початковій стадії захворювання, коли в дружини ще траплялися періоди просвітлення, він пішов до шпиталю, щоб розповісти їй про дітей. Якийсь час вона його слухала, а тоді різко урвала. Як можна витрачати час на розпатякування про якихось відсутніх дітей, коли єдине що тут має реальне значення, так це невимовна краса складок, що з'являються на його твідовому піджаку при кожному порусі рук? На жаль, цей блаженний стан очищеного сприйняття, незайманого однобічного споглядання не тривав довго. Блаженні інтервали дедалі рідшали, коротшали, врешті геть щезли, залишивши самий тільки страх.

Більшість тих, хто приймає мескалін, спізнають лише небесний стан шизофренії. Наркотик відкриває пекло й чистилище лише перед тими, хто до цього перехворів на жовтуху або страждає від постійної депресії чи хронічного страху. Якби мескалін, як інші, незрівнянно слабкіші наркотики, мав славу токсичного препарату, само по собі його прийняття вже викликало б страх. Однак відносно здорова людина наперед знає, якщо поцікавилась, що мескалін цілковито нешкідливий, і його вплив минає через вісім-десять годин, не залишаючи наслідків і не

викликаючи палкого бажання повторити дозу. Натхнений таким знанням, той, хто приймає мескалін, береться за дослід без страху — іншими словами, без схильності побачити в цьому беспрецедентно дивному, відмінному від звичного відчутті щось жахаюче й воістину сатанинське.

Стоячи перед кріслом, що нагадувало Кінець світу — або, точніше, перед Кінцем світу, в якому після тривалого часу і ціною значних зусиль я розпізнав крісло,— я відчув себе на межі паніки. Все це, раптом усвідомив я, заходить надто далеко. Занадто далеко — хай і веде до сліпучішої краси й глибшої суті. Страх, як я проаналізував пізніше, був викликаний приголомшеністю, розгубленістю від реальності, більшої за розум, який звик жити переважно у зручненькому світку символів, доступних розумінню. Релігійна література щедра на свідоцтва про муки й страхи, що охоплювали тих, хто несподівано наблизився впритул до прояву страшного таїнства. Мовою теології цей страх пояснюється невідповідністю між людською самозакоханістю і божественною чистотою, між людською внутрішньою самозакоханістю і божественною чистотою, між людською внутрішньою роз'єднаністю і всюдисутністю Бога. Повторюючи за Беме та Вільямом Лоу, можна сказати, що ненавернуті душі зуміють осягнути божественне Світло в усьому його сяйві лише як палаюче пекельне полум'я. Майже тотожну думку можна відшукати й у тибетській "Книзі мертвих", де померлу душу зображено як таку, що віддаляється в стражданнях від Ясного Світла Порожнечі й навіть менших, не таких ясних Вогників, і стрімголов мчить назустріч заколисуючій темряві особистості, щоб відродитися в людській істоті чи навіть у тварині нещасливою тінню, жителем пекла. Абищо, тільки не сліпуча яскравість суворої дійсності — абищо!

Шизофренік — це не просто уперта заблукана душа, а й безнадійно хвора до того ж. Хвороба полягає в нездатності сховатися від внутрішньої й зовнішньої реальності (як звичайно чинить здорова людина) в невибагливому світі здорового глузду — суто людському світі корисних речей, загальних символів і соціально прийнятних звичаїв. Шизофренік нагадує людину, що перебуває під постійним впливом

мескаліну, а тому неспроможна затулитися від реальності, для якої вона недостатньо праведна, щоб жити в ній, і яку не може пояснити, оскільки та реальність непроникна в своїх вихідних даних; не дозволяючи людині подивитися на світ звичайним людським поглядом, вона підштовхує її до лякливого пояснення своєї невідбутної дивовижності, обпалюючої глибини смислу шляхом прояву людської чи навіть космічної злої волі, й закликає до найвідчайдушніших контрзаходів, від жорсткого насильства, з одного боку, до кататонії чи психологічного самогубства, з другого. Хто почав сходження, став на шлях, що веде до пекла, вже не зможе зупинитися. Тепер це було мені цілком очевидно.

— Якщо ви збилися на манівці,— сказав я, відповідаючи на запитання дослідника,— все, що б не сталося, буде доказом змови проти вас. Все матиме прихований смисл. Ви й подиху зробити не зможете, підозрюючи, що це частина змови.

— Тож, гадаєте, вам відомо, де ховається безумство?

Моя відповідь прозвучала переконано й щиро:

— Так.

— І могли б ним керувати?

— Ні, керувати не зміг би. Якщо передумова божевілля — страх і ненависть, то це веде до неминучого кінця.

— А не міг би ти,— попросила моя дружина,— зосередитися на тому, що в тибетській "Книзі мертвих" названо Ясним Світлом?

Я завагався.

— Якщо дотримуватися його, чи можна уникнути хибного шляху? Чи то б зміг це зробити?

Якийсь час я розмірковував над запитанням.

— Можливо,— відказав я зрештою,— зміг би, якби хтось розповів мені про Ясне Світло. Самому осягнути це неможливо. От у чім сутність, гадаю, тибетського ритуалу — хтось там постійно сидить і пояснює тобі, що є що.

Прослухавши запис цієї частини експерименту, я взяв видання Еванса-Венца тибетської "Книги мертвих" і розгорнув навмання. "О благонароджений, хай твій розум не затьмариться". Ось головне — зберегти незатьмареним розум. Незатьмареним від спогадів про минулі гріхи, від уявних насолод, гіркоти старих помилок і принижень, усіх страхів, ненависті й пристрасних бажань, що звичайно заступають Світло. Хіба так, як буддійські монахи чинили з помираючими й померлими, не може діяти сучасний психіатр відносно хворих? Хай постійно, цілий день і навіть під час сну звучить їм голос, переконуючи, що всупереч страхам, хвилюванням і збентеженню, реальна дійсність залишається непохитною і має ту саму природу, що і внутрішнє світло кожного, хто спізнає найтяжчих мук розуму. За допомогою таких засобів, як магнітофон, перемикачі з часовим реле, радіорубка і постільні гучномовці, можна нагадувати хворим про цей істотний факт навіть за браком великого медичного персоналу. І, можливо, котрійсь із-поміж загублених душ це допомогло б здобути певний контроль над світом — хоч прекрасним і вражаючим, але відмінним від людського і цілковито незрозумілим,— в якому їй роковано існувати.

Насилу я відірвався від хвилюючої пишноти мого крісла. Гілки плюща, звисаючи у формі зелених парабол з огорожі, відсвічували скляним нефритовим блиманням. За мить у поле мого зору потрапив кущ яскраво-червоних троянд у повному цвітінні. Такою мірою набубнявілі життям, що це видавалося неправдоподібним, квіти тягнулися догори, до неба. Як і крісло під планками огорожі, вони виражали надто багато. Я подивився вниз, на листя, і відкрив печеристий лабіринт з якнайм'якіших зелених відтінків і тіней, що переливалися з таємничістю, якій годі було шукати розгадки:

Троянди:

Квіти так легко зобразити,

Листя — так складно.

У хайку Шікі побічно відбито те почуття, що я його тоді спізнав — нестримне, надто відверте сяяння квітів у контрасті з ніжнішим дивом їхнього листя.

Ми вийшли на вулицю. Біля хідника стояв великий блакитнуватий автомобіль. При вигляді його я раптом страшенно розвеселився. Яке самозадоволення, яке безглузде самозаспокоєння випромінювали ці опуклі блискучі хромовані поверхні! Людина створила автомобіль за образом і подобою своєю — чи, точніше, за образом і подобою свого улюбленого персонажа. Я реготав до сліз.

Ми знову повернулися до будинку. Вже накрили стіл. Хтось, поки що не ідентифікований зі мною, накинувся на їжу з вовчим апетитом. Здалеку і без особливої цікавості я спостерігав за цим.

Попоївши, ми сіли в машину і поїхали прокататися. Вплив мескаліну вже минав, однак квіти в садах усе ще коливалися на межі надприродності, кущі перцю й рожкові дерева вздовж вулиці все ще підкреслено належали певному священному гаю. Едем змінило додонське святилище, Іггдрасиль — містична Троянда. Раптом ми спинилися на перехресті, чекаючи дозволу перетнути бульвар Сансет. Попереду нас суцільним потоком сунули машини — тисячі яскравих, блискучих машин, що наче зійшли з ідеальної реклами, одна безглуздіша за іншу. І я знову затрусився від реготу.

Барвисте море транспорту зрештою всохло і ми переїхали до іншої оази дерев, лужків і троянд. За кілька хвилин ми піднялися на пагорб, з якого відкрилося ціле місто, що лежало внизу. Я був трохи

розчарований, бо місто виглядало звичайно. Розмірковуючи над цим, я дійшов висновку, що перетворення прямо пропорційне відстані. Чим ближче, тим дивовижніше. А ця широка розпливчаста панорама була майже такою, як і завжди.

Ми їхали далі й доки залишалися нагорі, то видіння, ставши віддаленим, нічим не відрізнялося від буденного, що перебувало нижче рівня перетворення. Чари повернулися лише тоді, коли ми знову спустилися долу в нове передмістя і попливли між двох рядів будинків. Саме тут, незважаючи на специфічну вульгарність архітектури, знову проступила трансцендентальна відмінність, нагадуючи ранкову насолоду. Цегляні комини й зелені бляшані покрівлі виблискували під сонцем, наче фрагменти Нового Єрусалима. Мені раптом відкрилося те, що бачив Гуарді[17] й часто (з якою неперевершеною майстерністю!) втілював на своїх полотнах,— отинькована стінка з тінню, що впала на неї, гола, однак незабутньо прекрасна, порожня, однак сповнена всієї сутності й таємниці буття. Одкровення відвідало мене знову і вмить щезло. Авто проїхало далі; час відкривав ще один прояв вічної Сутності. "Різниця ховається в подобі. Але те, що різниця має виділятися з подоби, аж ніяк не відбиває ідею всіх будд. їх ідея полягає рівною мірою як у всезагальності, так і в розрізненні". Скажімо, цей вал червоних і білих гераней цілковито відрізнявся від отинькованої стінки за сотню ярдів попереду по дорозі. Однак "єсть-ність" одного й другого була однакова, так само як і вічна риса їхньої швидкоплинності.

За годину, зробивши ще понад десять миль і успішно проминувши "Найбільшу в світі крамницю усякої всячини", ми були вже вдома, і я повернувся до того спокійного, але глибоко незадовільного стану, відомого як "перебування в здоровому глузді".

Малоймовірно, щоб людство в цілому відмовилося б колись від Штучного раю. Більшість чоловіків і жінок ведуть, у гіршому випадку, життя такою мірою прикре, а в кращому — таке нудне, мізерне й обмежене, що прагнення втекти, жадання хоча б на якусь мить вийти за межі свого світу, були й залишаються головними спонуками душі.

Мистецтво і релігія, карнавали й сатурналії, танці й слухання ораторій — все це служило, за словами Г. Дж. Уеллса, Дверима в Стіні. А для особистого, щоденного вжитку завжди були під рукою хімічні інтоксикаційні речовини. Всі рослинні заспокійливі й наркотичні засоби, ейфориногени, що росли на деревах, галюциногени, що достигали в ягодах або видобувалися з коріння — все це, без винятку знали люди й систематично вживали з незапам'ятних часів. До цих природних модифікаторів свідомості сучасна наука додала свою частку синтетичних речовин — скажімо, хлоралу і бензоналу, бромідних сполук і барбітуратів.

Більшість із цих модифікаторів свідомості нині можна вживати лише з дозволу лікаря або незаконно, на свій страх і ризик. Лише алкоголь і тютюн дозволено вживати на Заході без жодних обмежень. Усі ж інші хімічні Двері в Стінці позначають як наркотики, а їхніх незаконних споживачів називають наркоманами.

Сьогодні ми більше часу присвячуємо чаркуванню й курінню, ніж освіті. І в цьому, природно, нема нічого дивного. Прагнення до втечі від себе й навколишнього середовища постійно живе майже в кожному. Бажання зробити щось для молоді притаманне лише батькам, та й то протягом кількох років, поки діти не підуть до школи. І так само не дивує сучасне ставлення до пиятики й куріння. Незважаючи на зростаючу армію алкоголіків, незважаючи на сотні тисяч людей, щорічно скалічених чи вбитих п'яними водіями, популярні коміки так само пускають дотепи на тему алкоголю й п'яниць. І незважаючи на очевидність зв'язку між сигаретами й раком легень, кожен вважає куріння майже таким самим звичайним явищем, як харчування. З погляду раціонального утилітариста це може видатися дивним. Однак для історика — це саме те, чого й слід було чекати. Тверда переконаність у матеріальності Пекла зовсім не стримувала середньовічних християн від учинків, до яких їх підштовхували марнославство, жадоба і хіть. Рак легень, дорожні пригоди і мільйони бідолашних, обтяжливих для суспільства алкоголіків — усе це факти навіть очевидніші за факт існування Пекла в часи Данте. Але, разом з тим, усі ці факти далекі й не

істотні порівняно з близьким, відчутним фактом пристрасного бажання в певний момент визволитись, заспокоїтись, випити чи закурити.

Окрім усього іншого, ми живемо в епоху автомобілів і зросту населення. Алкоголь несумісний з безпекою на дорогах, а вирощування тютюну, по суті, стерилізує багато мільйонів акрів найродючіших грунтів. Проблеми, поставлені алкоголем і тютюном, неможливо — тут і казати зайве — вирішити шляхом заборони. Універсальне і вічносуще прагнення до самопіднесення не можна скасувати простим захлопуванням популярних нині Дверей у Стіні. Єдинорозумною політикою буде відчинити інші, кращі двері, в надії, що це змусить чоловіків і жінок змінити свої старі погані звички на нові, менш шкідливі. Деякі з цих нових, кращих дверей, залишаючися соціальними й технологічними за характером, будуть іншими в плані релігійному, психологічному, дієтичному, освітньому й естетичному. Однак потреба в постійному хімічному відпочинку від нестерпної особистості й відразливого середовища, безперечно, збережеться. І в цьому випадку знадобиться новий наркотик, що б заспокоїв і розрадив спраглих, але щоб шкода від його тривалого вживання не перевищила користі від вживання обмеженого. Такий наркотик має бути міцнодіючим на короткий проміжок часу й легковідтворюваним. За браком цих якостей його виробництво, як і виробництво вина, пива, спирту і тютюну, стане перешкодою для випуску таких необхідних їжі й одягу. Він має бути менш токсичний, ніж опій чи кокаїн, менш соціально небезпечний, ніж алкоголь чи барбітурати, менш шкідливий для серця і легень, ніж сигаретні смоли й нікотин. А з другого, позитивного боку, має викликати в свідомості зміни цікавіші й цінніші за своєю сутністю, ніж просте заспокоєння чи мріяння, ілюзії всемогутності чи визволення від стримуючих шор.

Для більшості людей мескалін цілковито нешкідливий. На відміну від алкоголю, він не підштовхує того, хто його приймає, до неконтрольованих дій, що виливаються у бійки, насилля й дорожні пригоди. Під впливом мескаліну людина спокійно займається своєю справою. Більше того, поглинута тим, що найкраще її просвітлює, і при

цьому не розплачується протверезуючим похміллям. Про наслідки регулярного і тривалого вживання мескаліну відомо дуже мало. Індіанці, що вживають бутони пейота, не виглядають фізично чи духовно деградованими внаслідок цієї звички. Однак очевидних доказів явно недостатньо і вони поверхові[18].

Незважаючи на перевагу мескаліну над кокаїном, опієм, алкоголем, тютюном, він, однак, не є ідеальним наркотиком. За більшості щасливо призвичаєних до мескаліну, існує меншість, що відкриває в наркотику лише пекло і чистилище. Окрім того, як для наркотику, розрахованого, на зразок алкоголю, на загальне вживання, його дія триває неприйнятно довго. Одначе хіміки й фізіологи сьогодні можуть практично все. Якщо психологи й соціологи визначать, що ж є ідеалом, можна бути впевненим, що невропатологи й фармакологи відшукають шляхи, як досягти цього ідеалу, чи принаймні (оскільки такого ідеалу, по самій своїй суті, ніколи не можна цілковито досягти), підійти до нього набагато ближче, ніж у винно-хмільному минулому й очманілому від віски, обкуреному марихуаною і напханому барбітуратами теперішньому.

Бажання подолати свідому особистість є, як я вже сказав, головним прагненням душі. Коли хоч з яких причин чоловікам і жінкам не вдається подолати самих себе шляхом віросповідування, благих діянь або духовних пошуків, вони звертаються до хімічних сурогатів релігії — алкоголю і "дурманних пігулок" на сучасному Заході, алкоголю й опію на Сході, гашишу в мусульманському світі, алкоголю і марихуани в Центральній Америці, алкоголю і коки в Андах, алкоголю і барбітуратів у модернізованіших країнах Південної Америки. У своїх "Святих отрутах, божественних сп'янінням" Феліппе де Феліче докладно і з численними фактами описав давній зв'язок між релігією і вживанням наркотиків. Ось його висновки у стислому викладі й безпосередньому цитуванні. Застосування токсичних речовин з релігійною метою "дивовижно поширене... Розглянуту в цій книжці практику можна спостерігати повсюди на Землі, рівною мірою як серед первісних народів, так і серед тих, хто досяг високого рівня цивілізації. Таким чином, ми маємо справу

не з винятковими фактами, що їх дозволено обминути увагою, а із загальним, навіть у найширшому розумінні цього слова, загальнолюдським явищем — тим, що його аж ніяк не можна проігнорувати, якщо намагатися встановити, що таке релігія і які глибокі потреби вона покликана задовольнити".

Ідеально добре було б кожному відшукати своє самовизначення в будь-якій формі теоретичної чи прикладної релігії. Практично ж цієї бажаної мети, схоже, ніколи не вдасться досягти. Трапляються і, безперечно, завжди знайдуться благочестиві віруючі, для яких благочестя, на жаль, недостатньо. Пізній Г. К. Честертон, котрий написав, зрештою, про пияцтво так само піднесено, як у свій час про побожність, може служити красномовним прикладом.

Сучасні церкви, за окремими винятками у протестантському віросповідуванні, терпимі до алкоголю; проте й найтерпиміші з них ніколи не намагалися прилучити наркотик до християнства чи освятити його вживання. Богомільний п'яниця змушений приймати релігію в одному місці, а її сурогат — в іншому. І, судячи з усього, це неминуче. Пиятика не може бути освячена, за винятком тих релігій, учення яких не зобов'язують дотримуватися зовнішніх правил. Культи Діоніса та пивного бога кельтів відрізнялися галасливістю й буйством. Християнські обряди несумісні навіть з релігійним пияцтвом. Це не шкодить виноробам, але вкрай погано для християнства. Не злічити людей, які прагнуть самовизначення і охоче здобули б його в церкві. Та, на жаль, "голодні вівці зводять очі, не наївшись". Вони беруть участь в обрядах, слухають проповіді, повторюють молитви, але спрага їхня лишається непогамованою. Розчарувавшись, вони зазирають у чарку. На якийсь час принаймні, і якоюсь мірою це спрацьовує. Вони так само можуть відвідувати церкву, але вона для них не більше за Музичний банк у баттлерівському "Едіні"[19]. Вони так само визнають Бога, але Він залишається для них Богом тільки на вербальному рівні, у вузько піквікському розумінні. По суті, об'єктом віри виступає пляшка, а єдиним релігійним переживанням виявляється стан нестримної та агресивної ейфорії, що настає після третього коктейлю.

Отож ми бачимо, що християнство й алкоголь не сполучаються одне з одним. А от з мескаліном християнство, схоже, сумісніше. Свідченням тому чимало індіанських племен — від Техасу до Вісконсіну. Серед цих племен можна зустріти групи, що приєдналися до індіанської церкви, релігійної секти, головним ритуалом якої є подоба ранньохристиянської вечері або свята кохання, де скибки пейоту замінюють хліб і вино. Ці американські індіанці сприймають кактус як особливий Божий дарунок і ототожнюють його вплив з проявом святого Духу.

Професор Дж. С. Слоткін, один із небагатьох білошкірих, що брали хоч колись участь в обрядах пейотистської конгрегації, говорить про своїх товаришів по культу, що вони "напевно не були ні одурілими, ні сп'янілими... На відміну від таких, вони не збивалися з ритму і не розмовляли недорікувато... А також спокійно, дуже поштиво поводилися один з одним. Мені ніколи не доводилося бувати в культовому домі білих, де так повно проявлялося б релігійне почуття і благопристойність". Може постати запитання, що ж відчувають ці богомільні і благочинні пейотисти? Зовсім не те невибагливе відчуття благочестя, що охоплює середнього суботнього парафіянина після дев'яноста хвилин нудьги. І навіть не ті піднесені почуття, якими надихаються благочестиві від думки про Творця й Спасителя, Суддю і Святий Дух. Для цих американських індіанців релігійний досвід — це щось безпосередніше і зрозуміліше, мимовільніше, ніж грубий продукт поверхової і легко ніяковіючої свідомості. Часом (згідно з повідомленнями, зібраними доктором Слоткіним) їх навідують видіння самого Христа. Часом вони чують голос Великого Духа. Часом усвідомлюють присутність Бога і розуміють власні вади, що їх можна виправити, якщо дотримуватися волі Творця. Практичні наслідки цих хімічних відмикань дверей до іншого світу, схоже, цілковито позитивні. Доктор Слоткін повідомляє, що запеклі пейотисти набагато старанніші, поміркованіші (багато з них утримуються навіть від алкоголю) і миролюбніші за непейотистів. Дерево, що дає такі задовільні плоди, не можна засудити одним махом як лихо. Для освячення вживання пейоту індіанці Американської індіанської церкви зробили те, що розумно з психологічного погляду і доцільно з історичного. На світанку

християнства багато язичницьких обрядів і свят були, так би мовити, похрещені і служили цілям Церкви. Першим місіонерам вистачило глузду сприйняти їх у тому розумінні, в якому вони й були потрібні — самозадоволення головних прагнень,— і ввести до структури нової релігії. Американські індіанці вчинили, по суті, дуже просто. Вони взяли язичницький обряд (між іншим, піднесеніший і освіченіший, ніж просто дурні пиятики і різдвяні пантоміми, сприйняті від європейського язичництва) і надали йому християнського смислу.

Вживання пейота в їжу і релігія, заснована на цьому, хоч і були недавно дозволені на півночі Сполучених Штатів, залишаються й далі своєрідним символом духовної незалежності червоношкірих. Деякі індіанці відповіли на панування білих шляхом власної американізації, інші — поверненням до традиційного індіанізму. Та були й такі, що зробили спробу використати якнайкраще обидва світи, радше, всі світи — індіанський, християнський та інші світи трансцендентальної пригоди, де душа пізнає себе необмеженою жодними умовностями і, так само як природа, божественною. Звідси — Американська індіанська церква. У ній дві великі потреби душі — прагнення до незалежності та самовизначення і прагнення до самоподолання — були злиті воєдино і витлумачені завдяки третій потребі — потягу до богопоклоніння, до виправдання шляхів Господніх, призначених людині, до пояснення всесвіту через зрозумілу теологію.

О бідний індіанець, чий темний розум

прикриває його с переду, залишаючи іззаду голим.

Однак насправді це ми, багаті й високоосвічені білі, залишилися неприкритими іззаду. Ми прикрили нашу минулу оголеність за допомогою різних філософій — християнства, марксизму, фрейдистського психоаналізу,— однак зі спини лишилися голими, залежними від вітрів обставин. Бідному індіанцю, з іншого боку, стало глузду захистити себе іззаду, додавши до фігового листка теології підпорку трансцендентального досвіду.

Я не такою мірою наївний, щоб прирівняти ефект від впливу мескаліну чи будь-якого іншого наркотику, створеного чи створюваного в майбутньому, з досягненням кінцевої та остаточної мети людського життя: Просвітленням, Видінням райського блаженства. Я маю лише на увазі, що знання, набуте за допомогою мескаліну, це те, що католицькі теологи називають "безцінним промислом Божим", який не обов'язково веде до спасіння, але сповнений користі, а отже мусить бути вдячно прийнятий, якщо таке спасіння досягнуто. Випасти з рамок звичайного сприйняття, побачити протягом кількох нескінченних годин зовнішній і внутрішній світи не такими, якими вони постають перед твариною, стурбованою своїм виживанням, або людиною, захопленою словами й поняттями, а такими, якими сприймаються прямо і безпосередньо Великим Розумом — такий досвід безцінний для кожного і, зокрема, для інтелектуала. Адже це та людина, для якої, за висловом Гете, "світ сповнений корисності". Це та людина, яка відчуває, що те, "що сприймає наше око, по суті, чуже нам, однак необхідне, щоб не приголомшити нас". А проте, будучи сам інтелектуалом і одним з найбільших знавців мови, Гете так і не погодився зі своєю власною оцінкою світу. "Ми говоримо,— писав він у розповені літ,— надто багато. Треба менше говорити і більше записувати. Я сам, на зразок живої Природи, віддаю перевагу перед розмовами нотаткам про все, що бажав сказати. Це фігове дерево, маленька змійка, кокон на моєму підвіконні, що спокійно очікує свого часу,— все це важливі письмена. Людина, здатна розшифрувати їхнє значення, відповідно зможе розібратися з письмовим чи усним словом. Чим більше я над цим розмірковую, тим більше відкриваю марність, заяложеність і навіть, наважуся сказати, бундючність усної мови. І, навпаки, такою мірою вражає значущість Природи та її мовчання, коли стикаєшся ніс-у-ніс із нею, стоячи перед безплідними горами чи рештками стародавніх пагорбів". Ми ніколи не зможемо відмовитися від мови та інших систем символів; адже з їхньою допомогою і винятково завдяки їм ми піднялися від дикості до рівня людських істот. Однак ми легко можемо стати як жертвами, так і бенефіціаріями цих систем. Ми мусимо навчитися ефективно використовувати слово; але водночас маємо зберегти і, в разі необхідності, розвинути нашу здатність дивитися на світ прямо, а не

крізь напівпрозору субстанцію понять, що обертають кожен даний факт у знайому подобу ярлика чи пояснювальної абстракції.

Літературна чи наукова, вільна чи спеціальна — будь-яка наша освіта переважно вербальна, а отже нездатна виконати своє призначення. Замість обернути дітей у широкоосвічених дорослих, вона в результаті створює дослідників природничих наук, геть необізнаних з Природою як первісним фактом досвіду, вона виплекує космополітичних гуманітаріїв, що нічого не знають про культуру, ні свою власну, ні чужу.

Такі видатні психологи, як Семюел Реншоу, вигадали способи розширення діапазону і збільшення чіткості людського сприйняття. Та чи скористалися цим наші просвітники? Відповідь однозначна — ні.

Вчителі в усіх галузях психофізичного уміння, від спостерігання за зірками до тенісу, від ходіння по линві до проповідництва, шляхом проб і помилок знайшли оптимальні умови діяльності в кожній окремій області. Та чи якийсь із фондів фінансував цей проект для зведення всіх емпіричних відкриттів в загальні теорію й практику вищої творчості? І знову, наскільки мені відомо, відповідь буде заперечною.

Служителі різних культів і диваки навчають різноманітній техніці для розвитку здоров'я, задоволення душевного спокою; і для багатьох з їхніх слухачів чимало з почутого виявляється дуже дійовим. Однак чи бачимо ми, щоб шановані психологи, філософи і клірики сміливо сходили до цих дивних і часом смердючих джерел, на краю яких часто роковано сидіти нещасній Істині? І знову відповідь буде заперечною.

А тепер кинемо погляд на історію вивчення мескаліну. Сімдесят років тому люди видатних здібностей описали трансцендентальні відчуття, що навідували тих, хто, перебуваючи в доброму здоров'ї, у відповідних умовах і правильному духовному стані, приймає наркотик. Скільки філософів, теологів і професіональних просвітників

поцікавилися тим, як відчинити ці Двері в Стіні? Відповідь буде така: жоден.

У суспільстві, де освіта переважно вербальна, високоосвічені люди не спроможні приділити серйозної уваги чомусь іще, крім слів і понять. Постійно виділяються кошти, пишуться докторські дисертації й проводяться абсурдні наукові дослідження тієї архиважливої проблеми, що мучить учених: хто вплинув на кого, щоб було сказано те і те тоді й тоді? Навіть у наш технологічний час вербальні гуманітарні науки в пошані. Несловесні гуманітарні науки — мистецтва безпосереднього знання про факти нашого існування — майже цілковито ігноруються. Каталог, бібліографія, постійні видання ipsissima verba[20] віршомазів, приголомшливий показник, що об'єднує всі показники,— будь-який Александрійський проект, безперечно, буде схвалений і знайде фінансову підтримку. Та коли справа торкається того, щоб вам і мені, нашим дітям і онукам глибше пізнати внутрішню і зовнішню реальність, стати сприйнятливішими й відкритішими для Духа, менш схильними до фізичних недуг через психологічні невдачі і більш здатними контролювати нашу автономну нервову систему, словом, коли справа торкається будь-якої форми несловесної освіти, фундаментальнішої (і, швидше за все, кориснішої), ніж гімнастика на шведській стінці, жоден із шанованих діячів із жодного шанованого університету чи церкви й пальцем не поворухне. Вербалісти з підозрою ставляться до всього невербального; раціоналісти бояться даного, нераціонального факту; інтелектуали відчувають, що те, "що сприймає наше око (чи інший орган), цілковито чуже нам і необхідне лише для того, щоб не приголомшити нас". Окрім того, ця область освіти в невербальних науках не відповідатиме жодній з установлених шухлядок. Це не релігія, ні неврологія, ні гімнастика, ні мораль чи цивільне право, ні навіть експериментальна психологія. А отже, ця наука, як для академічних, так і церковних цілей неістотна і може бути цілковито проігнорована чи відкинута з покровительською усмішкою тим, кого фарисеї вербальної ортодоксії називають диваками, ворожбитами, дурисвітами чи некваліфікованими любителями.

"Я завжди помічав,— писав Блейк із гіркотою,— що Ангели марнославно називали себе єдиними мудрецями. Вони стверджували це з грубуватою відвертістю, що випливала із систематизованих висновків".

Систематизовані висновки — це те, без чого нам, як представникам виду чи індивідам, не обійтися. Але також ми не можемо, якщо бажаємо лишитися здоровими, обійтися і без безпосереднього сприйняття — чим несистематизованішого, тим кращого — внутрішнього і зовнішнього світу, в якому ми народилися. Ця реальність є нескінченністю, що вища за людське розуміння, та водночас вона дозволяє безпосередньо і, в певному сенсі цілковито себе осягнути. Таке над-осягнення належить до іншого, відмінного від людського, порядку, однак може виступити перед нами як відчута іманентність, знаюча участь. Бути просвіченим — значить постійно знати про всю реальність у її іманентній несхожості, вміти вижити як тварина, і водночас думати й відчувати як людська істота, щомиті звично звертатися до систематизованих висновків. Наша мета — зрозуміти, що ми завжди були там, де нам і належить бути. На жаль, ми занадто ускладнили своє завдання. А проте, існують такі Божі промисли, що їх можна частково і швидко здійснити. За реалістичнішої не до кінця вербальної системи освіти, як наша, будь-який Ангел (у блейківському розумінні цього слова) буде дозволений як недільна розвага, явлений і навіть, у разі необхідності, змушений здійснити випадкову подорож крізь певні хімічні Двері в Стіні у світ трансцендентального досвіду. Якщо він відчує жах, то це буде невдачею, однак корисною. Якщо його відвідає коротке, але позачасове натхнення, тим краще. Так чи так, Ангел втратить трохи образливої самовпевненості.

На схилі життя Фома Аквінський спізнав Натхненне Споглядання. Після цього він уже не повернувся до роботи над незавершеною книжкою[21]. У порівнянні з цим усе, що він прочитав, що доводив і про що писав — Арістотель і сентенції, запитання і докази, великі Суми[22] — були не більше за плевели чи солому. Більшості інтелектуалів такий сидячий страйк видасться небажаним, навіть морально неповноцінним. Однак "ангельський доктор"[23] запропонував систематизованіші

висновки за будь-яких дванадцять звичайних ангелів і дозрів, щоб стати перед Смертю. Він запрагнув правди в ці останні місяці своєї смертної долі, забажав повернути від чисто символічних соломи й плевел до справжнього хліба і речового факту. Ангелам нижчого порядку, що прагнуть до довголіття, слід повернутися до соломи. Проте людина, що прийшла назад крізь Двері в Стіні, вже ніколи не буде такою, якою туди зайшла. Вона стане мудрішою, але менш самовпевненою, щасливішою, але менш самозадоволеною, свідомою своєї обмеженості, але здатною краще зрозуміти зв'язок слів із речами, систематизованих висновків із непоясненною таємницею, яку намагаються за їх допомогою і з незмінною марнославністю осягнути.

Примітки

1

Schizophrenia: A New Approach. By Humphry Osmond and John Smythies. Journal of Mental Science, Vol. XCV111, April 1952. The Mescalin Phenomena. By John Smythies. The British Jornal for the Philosophy of Science, Vol. Ill, February, 1953.

2

Фальстаф — найбільший комічний персонаж в англійській літературі, створений В. Шекспіром; Джо Луї (Джозеф Луї Барроу, 1914—1981) — боксер — чемпіон світу з важкої ваги (1937 — 1949). — Тут і далі прим. перекладача.

3

Рассел, Джордж Вільям, псевдонім А. Е. (1867 —1935) — поет і містик, відомий представник ірландського Відродження.

4

Екхарт, Йоганн (Майстер Екхарт), (бл. 1260— 1327) — німецький філософ, містик і проповідник.

5

Одне з головних понять у буддійській міфології махаяни й ваджраяни — концепція трихаї (трьох тіл), тобто трьох рівнів просвітленості або досягнення стану будди — абсолютного (дхармакая, тіло дхарми), ідеального (самбхогокая) і конкретного (нірманакая).

6

Фріш, Карл фон (1886—1982) —німецький фізіолог, займався вивченням органів чуттів у риб і комах. Нобелівська премія 1973 р.

7

Річ у собі (нім.).

8

Хакуїн Екацу (1686 —1769) —відомий японський дзенський наставник, художник, каліграф і письменник; Гуейнен (638—713) — шостий патріарх школи чан у Китаї; Вільям Лоу (1688— 1761) — англійський автор християнських трактатів етичного й містичного характеру.

9

Мається на увазі картина А. Ватто "Паломництво на острів Кіферу".

10

Веселун (фр.)

11

Йдеться про портрет Інес Муатессьє (1856), пензля Жана-Огюста-Домініка Енгра (1780—1867).

12

Беннет Арнольд (1867 — 1931) — англійський письменник.

13

Новий Завіт, Лука, 10, 38—42.

14

Світогляд (нім.).

15

Трахерн, Томас (1637—1674) — один з останніх містичних поетів англіканської церкви.

16

Ряд універсальних крамниць у США, заснованих Ф. В. Вулвортом, де продавалися товари ціною лише в п'ять і десять центів.

17

Гуарді, Франческо (1712 — 1793) — один із найпомітніших венеціанських пейзажистів.

18

У своїй монографії "Menomini Peyotism" ("Вживання пейота меномітами"), опублікованій (грудень 1952 р.) у Працях Американського філософського товариства, професор Дж. С. Слоткін писав, "що вживання пейоту, яке стало звичкою, схоже, не викликає збільшення толерантності чи залежності. Я знаю багатьох людей, котрі вживали пейот протягом сорока-п'ятдесяти років. Доза вживаного ними пейоту залежить від важливості події; в основному, вони вживають пейоту не більше, ніж і багато років тому. Крім того, трапляються і перерви між прийманнями мескаліну терміном у місяць і понад, протягом якого вони обходяться без пейоту, не відчуваючи нестримного потягу до нього. Особисто я навіть після серії прийомів протягом чотирьох вікендів не збільшив ні дози пейоту, який приймав, ані не відчув необхідності в ньому". Однак "протягом тривалої історії відносин між індіанцями й білошкірими білі чиновники постійно намагалися припинити вживання пейоту, вважаючи це порушенням своїх звичаїв. Однак усі їхні спроби були приречені на невдачу". У примітці доктор Слоткін додає, що "вражають ті фантастичні історії про дію пейоту і про характер процедури його прийому, що їх переповідають білошкірі чи індіанські католицизовані чиновники в резервації меномітів. Жоден з них ніколи сам не спізнав на собі ні дії рослини, ні тієї віри, однак багато хто уявляє себе великим фахівцем, щоб складати офіційні звіти на цю тему". — Прим. автора.

19

Баттлер, Семюел (1835—1902) — англійський письменник; йдеться про його роман "Едін" (анаграма слова "ніде").

20

Сокровенне слово (лат.).

21

Йдеться про "Суму теології".

22

Другою основною працею Фоми Аквінського вважається "Сума проти язичництва".

23

Титул Фоми Аквінського.

Олександр Буценко, 1994, переклад українською мовою.